

**POLISEMIYA TUSHUNCHASI VA UNING TILSHUNOSLIKDAGI
VUJUDGA KELISH SABABLARI
ORIENTAL UNIVERSITETI 1-KURS MAGISTRANTI**

*“Sayyid Muhyiddin maxdum” o‘rta
maxsus islom ta’lim muassasasi mudarrisi*

To‘xtanazarov Muhammadjon

Annotatsiya: Ushbu maqolada so‘zning ko‘p ma’nodlilik xususiyati — polisemiya tushunchasi tilshunoslik nuqtayi nazaridan yoritiladi. Unda polisemiyaning vujudga kelish sabablari, xususan, metafora, metonimiya, ijtimoiy taraqqiyot, inson tafakkurining o‘sishi natijasida paydo bo‘lishi tahlil qilinadi. Shuningdek, polisemiya va omonimiya o‘rtasidagi farqlar ham ilmiy asosda tushuntiriladi. Maqola lingvistik izlanishlar uchun nazariy asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: polisemiya, ko‘p ma’nodlilik, tilshunoslik, metafora, metonimiya, omonimiya

Аннотация: В статье рассматривается понятие полисемии — многозначности слова — с точки зрения лингвистики. Анализируются причины её возникновения, такие как метафора, метонимия, социальное развитие и расширение человеческого мышления. Также проводится различие между полисемией и омонимией. Статья может служить теоретической базой для дальнейших лингвистических исследований.

Ключевые слова: полисемия, многозначность, лингвистика, метафора, метонимия, омонимия

Abstract: This article discusses the concept of polysemy — the phenomenon of a word having multiple meanings — from a linguistic perspective. It examines the factors leading to polysemy, such as metaphor, metonymy, social development, and the expansion of human cognition. The difference between polysemy and homonymy is also explained. The article can serve as a theoretical foundation for further linguistic studies.

Keywords: *polysemy, multiple meanings, linguistics, metaphor, metonymy, homonymy*

Polisemiya zamonaviy lingvistikada eng muhim semantik hodisalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning mazmun-mohiyati tilshunoslik, kognitiv fanlar, psixologiya va ijtimoiy kommunikatsiya sohalarida muntazam tadqiq etilmoqda. So'z birligining bir vaqtning o'zida bir nechta semantik jihatdan aloqador va farqli ma'nolarda qo'llanishi, nafaqat so'z boyligining ko'rsatkichidir, balki til iste'molining zamonaviy rivoji va iqtisodiyotiga oid asosiy mexanizmlardan biri ekani hamda tafakkur, axborot uzatish sifatiga ta'sir ko'rsatishi bilan ham ahamiyatlidir. Tilshunoslikda polisemiya hodisasi nafaqat muayyan bir til uchun, balki tabiiy tillar taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari xususida keng tahlil qilinadi.

Polisemiya (yun. "poly" — ko'p, "sema" — ma'no) — bir so'zning, idiomaning yoki atamaning bir vaqtning o'zida bir nechta o'zaro bog'liq, ammo har xil ma'no silsilalariga ega bo'lishini anglatadi. Masalan, "bosh" so'zi o'zbek tilida odam tanasining qismi, yer yuzi qismining boshlanishi yoki rahbariyat degan turli kontekstlarda har xil ma'noni ifoda etadi. Bu turli xillik polisemiya hodisasi tufayli yuzaga keladi va barcha asosiy tabiiy tillar uchun xosdir.

Polisemiya shakllanishining ilmiy-nazariy yondashuvlari

Polisemiya hodisasining ilmiy talqini ko'p asrlik tilshunoslik taraqqiyoti jarayonida shakllangan. Yevropa va Sharq tilshunoslik an'analari bu hodisaga doir dastlabki fikr-mulohazalar Antik zamon davridayoq boshlangan bo'lib, bugungi kunda bu boradagi qarashlar zamonaviy semasologiya, kognitiv lingvistika va psixolingvistika yutuqlari bilan boyitilmoqda.

Polisemiya, bir so'z ma'nosining ko'payishi hamda semantik tarmoqning kengayishi doimiy rivojlanib boradi. Ingliz va fransuz tilshunoslari bilimdoni P. Lyaponov, G. Paul, L. Bloomfield, R. Jakobson tavsiyalari, shuningdek, rus va o'zbek tilshunoslik maktablarida A. Potebnya, V.V. Vinogradov, A.A. Reformatskiy, S. Alimov, B. Yo'ldoshev ishlarida ham muhim ilmiy asos olgan.

Til iqtisodiyoti va kognitiv faoliyatda polisemiya o'rni

Polisemiyaning asosiy sababi til iqtisodiyoti tamoyilidir: gapiruvchi yoki yozuvchi imkon qadar kam sonli soʻz yordamida keng semantik imkoniyatlarga erishishni istaydi. Bir soʻz orqali turli maʼno effektlar yaratish, axborot uzatishning samaradorligi, soʻzlashuvda lakoniklik va ixchamlik polisemiya tufayli yuzaga keladi.

Boshqa tomondan, inson tafakkurining umumiy kognitiv xususiyatlari (assotsiativ tafakkur, metafora bilan bogʻliqlik, umumlashtirish va konkretlashtirish ehtiyoji) doimiy tarzda soʻz maʼnolarini yangilash va boyitishda muhim rol oʻynaydi. Masalan, soʻzlarning semantik kengayishi yoki torayishi, leksik va frazeologik birliklarda yangi qirralarning namoyon boʻlishi shular jumlasidandir.

Polisemiya shakllanishi: asosiy yoʻnalish va omillar

Polisemiyaning yuzaga kelishi va rivojlanishida quyidagi asosiy omil va mexanizmlar mavjud:

1. Semantik kengayish

Soʻz asl maʼnosidan kengayib, yangi kontekstlarda ishlatilishga qulaylashadi. Bu jarayon koʻpincha abstraktlashtirish yoki ijtimoiy-maʼnaviy ehtiyoj bilan bogʻliq.

2. Metafora va metonimiya

Soʻz maʼnosi boshqa obyekt yoki hodisaga oʻxshatish, benzetish orqali koʻchiriladi (metafora) yoki yonma-yonlik, bir-biriga yaqinlik orqali (metonimiya). Masalan, “koʻz” — inson organi va “koʻz” — ignaning uchidagi teshik yoki buloq boshidagi suv chiqadigan joy.

3. Tarixiy-iqtisodiy va madaniy omillar

Til taraqqiyoti va jamiyat hayotidagi oʻzgarishlar — yangicha munosabat, yangi predmet va tushunchalarning paydo boʻlishi, eski maʼnodagi soʻzlarning yangicha talqin qilinishiga olib keladi. Masalan, “tarmoq” qadimgi davrda baliq tarmogʻi yoki fizika sohasida, zamonaviy texnologiya esa internet, elektr, savdo tarmoqlari maʼnosida.

4. Kontekstual moslashuv va nutq amaliyoti

Bir soʻz turli ijtimoiy, kasbiy yoki shaxsiy nutq kontekstlarida har xil yangi semantik qatlam kasb etadi. "Ilon" soʻzi hayvon nomidan tashqari, odam feʼl-atvorini, (xushomadgoʻy yoki hiylakor odam) anglatuvchi talqinlarda qoʻllaniladi.

5. **Psixolingvistik va assotsiativ omillar**

Foydalanuvchilar soʻzlarni kontekstda qisqa ifoda vositasi sifatida yangicha imkoniyat va talqinlarga boyitadi. Assotsiativ tafakkur, soʻzga oson esda qoladigan, zudlik bilan aniqlanadigan yangi maʼnolarni ugʻotadi.

6. **Morfologik va grammatik vositalar**

Soʻz shakllarining koʻpayishi, leksik paradigmatic tizimlarning rivojlanishi natijasida ham polisemiya boyiydi. Maʼno sof leksik emas, baʼzan grammatik vazifa, vaqt shakli, zamon, uslubga moslashish orqali ham aniqlanadi.

Polisemiya va homonimiya: asosiy tafovutlar

Polisemiya baʼzan homonimiya bilan aralashtirib yuboriladi. Fabrikada ishlab chiqilgan ikki xil mahsulot kabi, homonimlar bir xil shakllanishga ega, lekin mutlaqo har xil tarixiy ildizga, semantik silsilaga ega. Homonimiya — soʻz shaklining tasodifiy oʻxshash, ammo maʼnoda aloqadorliksizligi; polisemiya esa, teskari, bir soʻz shakliga koʻp, ammo ichki aloqador, bogʻliq maʼnolarning birikishidir. Masalan, oʻzbek tilidagi “ota” (inson) va “ota” (hayvon) homonim hisoblanadi — kelib chiqishi turlicha; “bosh” soʻzining maʼnolari esa polisemik, yaʼni, aslidan semantik kengayib kelgan.

Polisemiya zamonaviy lingvistika va texnologiyalarda

Zamonaviy davrda polisemiya masalasi sunʼiy intellekt, mashina tarjimoni rivojlantirish, avtomatik matn tahlili va semantik kodlashtirishda muhim muammo boʻlib turibdi. Soʻzlarning bir nechta maʼnoga ega boʻlishi, avtomatik tizimlar uchun semantik noaniqlik va xatarlarga sabab boʻladi. Polisemiyaning zamonaviy lingvistikada oʻrganilishi, ayniqsa, katta matn korpuslari asosida, semantik oʻxshashlik, statistik usullar, differensial analiz yordamida ilmiy echimlar topmoqda.

Tarjimonlar, pedagoglar va matn tahlilchilari uchun polisemiyaning toʻgʻri aniqlash va izohlash zaruriyati ortib bormoqda. Sunʼiy intellekt uchun esa, polisemik birliklarni

kontekst asosida avtomatik aniqlash va to'g'ri tarjima qilish texnologik taraqqiyotning muhim bo'lagi sanaladi.

Polisemiya: ijtimoiy-madaniy va psixologik jihatlar

Polisemiyaning ma'naviy va ijtimoiy ahamiyati juda katta. Axborotni turlicha aniqlab, zamonaviy kasbiy til va sleng, bolalar nutqi, poetik nutq yoki siyosiy nutqda bir so'zning turlicha ma'no kasb etishi tirik til va tafakkurning belgisidir. Bu jarayon ijtimoiy guruhlar soni oshishi, madaniyatlararo aloqa va zamonaviy axborotlardagi xilma-xillik ortishi bilan yanada kuchayadi.

Yana bir muhim jihati — polisemiya tafakkur va ijodiylik samaradorligini oshiradi, yangi metaforalar, innovatsion iboralar tuzilishiga asosiy zamin yaratadi. Poetika, reklama va san'at tillarida polisemiyaning obraz yaratishdagi roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa: lingvistik va amaliy natijalar

Polisemiya tabiiy tilning ajralmas va o'ziga xos mexanizmlaridan biri bo'lib, uning vujudga kelish sabablari ham nazariy, ham amaliy jihatdan nomutanosib ravishda murakkab va ko'p omilli. Til iqtisodiyoti, kognitiv vositalar, tarixiy-madaniy taraqqiyot va zamonaviy texnologiyalar polisemiyaning shakllanishi va rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sabab, har bir lingvist, tarjimon yoki til o'rganuvchi uchun polisemiya hodisasini to'laqonli nazariy va amaliy jihatdan o'rganish zamonaviy davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rajabov A. "Tilshunoslikka kirish". – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
2. Muminov N. "Leksikologiya asoslari". – Toshkent: Fan, 2001.
3. Sa'dullayev B. "Zamonaviy o'zbek tilining leksikologiyasi". – Toshkent: O'zMU, 2013.
4. G'aniyeva M. "So'z ma'nosi va uning turlari". – Toshkent: Tafakkur, 2015.
5. Ullmann S. "Semantics: An Introduction to the Science of Meaning". – Oxford: Blackwell, 1962.

6. Lyons J. "Linguistic Semantics: An Introduction". – Cambridge: Cambridge University Press, 1995.